

כך בונים "חומת מידע"... בסכסוך הישראלי-ערבי

דן כספי ודניאל רובינשטיין

ובסכסוך הישראלי-ערבי כוח זה נובע לא מעט ממכלול תפקידיהם: אספקת מידע על היריב, תיעוד השליטה בשטחים וניהול הדיון הציבורי עליו. עשרות שנים התנהל הסכסוך בחזית משופעת במילים, ולכאורה גם במידע לא מועט של אלה על אלה. אלא שהחומה ושומריה הבטיחו בקרה, ובמידה רבה הכתיבו את איכות המידע. נדמה שאין סכסוך, במיוחד ממושך, בין קהילות, מגזרים בחברה, לאומים או מדינות, חף מחומת מידע. אפשר שחומת המידע המפורסמת ביותר היה מסך הברזל בעת המלחמה הקרה בין שני הגושים לאחר מלחמת העולם השנייה (Gaddis, 2006). כל אחד מן הגושים האשים את יריבו בהתבצרות מאחורי "מסך ברזל" אשר הסתיר את הנעשה בצד שלו וגונן מפני חשיפה לצד השני (Jenks, 2006; Schwach, 2009).

גם בתוך החברה הישראלית יש חומות מידע בין מגזרים, למשל בין חילונים לבין חרדים או בין אזרחים ותיקים לקבוצות מהגרים. מבחינה זאת, חומת המידע המפרידה בין ישראל למדינות ערב ובין שתי הקהילות – יהודים ופלסטינים – אינה ייחודית. אולם האם המידע הזורם בין המתעמתים תורם לשיכוך הסכסוך ביניהם או לליבויו? האם המידע המופץ באמצעי התקשורת מקדם הבנה בין שכנים או מטפח פחדים וחשדות? מטעמים ברורים, במאמר זה אנו בוחנים את חומת המידע שבצד הישראלי של הסכסוך. הערכת חלקם של הערבים והפלסטינים בבניית החומה ותחזוקתה נותרת אתגר לחוקרים אחרים, אולי לאלה שמעבר לחומה.

בניית החומה

החומה לא הייתה נבנית ללא שיתוף פעולה בין שתי הקהילות. הדבר התאפשר לא מעט בזכות שימושם הלא יעיל והלא מתוחכם של דוברים ערבים בטקטיקות תעמולה שלא התאימו לציבור הישראלי, כגון רטוריקה מתלהמת, מלחמת מילים בוטה ועמוסה בביטויים צורמים של עוינות ואלימות מילולית, שימוש באיומים ובהטלת אימה על סיכויי קיום המדינה ואזרחיה היהודים. המהגרים מאירופה העדיפו להיאטם לאיומים החדשים של הדוברים הערביים על עצם קיומם, וכטקטיקת הישרדות שבה דבקו מזמן, הפעם במדינה החדשה. בנסיבות הללו שימשה חומת המידע מעין אסטרטגיה רבתית בהתמודדות עם רטוריקה עוינת שנכפתה על תושבי המדינה הצעירה. כדי להבטיח את עמידות

לפני שנים מספר זיהינו את "חומת המידע" במהלך העימות המתמשך הישראלי-ערבי (Caspi & Rubinstein, 2013). חומת המידע קדמה לחומה הפיזית בין ישראל לשטחי הרשות הפלסטינית. הערכנו שהחומה משבשת את זרימת המידע בין העמים המסוכסכים ומסייעת לכל קהילה להסתגר במעין קונכייה משלה. המציאות הפוליטית והתקשורתית בשנים האחרונות מחייבת הערכה מחודשת של חומת המידע והשלכותיה על הסכסוך.

לשפע ערוצי הלוויין בטלוויזיה נוספו בעשור האחרון אמצעי תקשורת דיגיטליים, רשתות חברתיות, בלוגים, מכשירי קשר סלולריים ועוד, המסוגלים לכאורה לגבור על מחסומים ומעצורים בזרימת מידע חופשי בין פרטים ובין קהילות. אולם חומת המידע שורדת גם את המדיה החדשים ואף עולה במקרה הצורך. משום מה בעתות חירום ובעת עימותים אלימים, כאשר הצורך בהידברות חיוני ליישוב ההדורים, נראה שיש מי שטורחים להגביה את חומת המידע. הייתכן שיש המעוניינים בחומת המידע כדי להנציח סכסוכים במקום להתיר אותם?

אירועים שקדמו למבצע "צוק איתן" בקיץ 2014 ואשר הדהדו זמן רב ביחסים המתוחים בין שתי הקהילות מחזקים את ההערכה שחומת המידע דינמית. היא נמתחת או מתכווצת בהתאם לנסיבות ולצרכים של הנזקקים לה. באורח פרדוקסלי, ככל שמצטמצם המרחק הפיזי בין הצדדים בסכסוך, כך מורמת חומת המידע ביניהם. כל מידע חלקי ומגמתי עלול להפרות את הקרקע לבערות של צד אחד על יריבו, לדימויים, לסטראוטיפים, לאי הבנות ואף להמשך הסכסוך.

הנחת התשתית לחומת המידע

כאחד ממקורות המידע העיקריים של האזרחים אמצעי התקשורת הישראליים לסוגיהם היו ונותרו אחד היתדות בחומת המידע. אפשר שאסטרטגיית העימות המזוין בסכסוך הישראלי-ערבי המתמשך התמצתה בעיקרון שככל שממעטים לדעת על היריב ולהכיר אותו, את שפתו ו/או את תרבותו – כך נוח יותר לטפח רגשות עוינים ומטיבציה לעימות עמו.

אמצעי התקשורת אמורים להיות מעורבים בתהליכים חברתיים, אם כמתווכים בין חלקי הציבור השונים ואם כמסקרים ומתעדים את המתרחש בחברה. יכולת התיווך מעניקה לאמצעי התקשורת כוח רב,

הקרבות לפי מיטב הכללים של תעמולת מלחמה לסוגיה השונים. היתרון המספרי של מדינות ערב הכתיב נתוני פתיחה נוחים ליתרון תעמולתי: כמוהם כמאות ערוצי הלוויין כיום, עשרות תחנות רדיו מילאו בשנות החמישים את סקאלת התדרים והציפו את אוכלוסי ישראל במכלול מסרים, רובם ככולם עוינים ומכוונים בעיקר לדוברי ערבית בישראל (Boyd, 1993).

ככל שנכוחות של הגורם הפלסטיני בסכסוך גברה, היה חשש צמצום המרחק הפיזי בין שתי הקהילות יסדוק את חומת המידע, ולכן היה צורך בהסדרים נוספים להידוק הפיקוח על זרימת המידע. לאחר מלחמת יום הכיפורים הלך והתבסס מעמדו המדיני של אש"ף (נאום ערפאת באו"ם), ובקהילה הבין-לאומית התרחבה ההכרה בלגיטימיות של התנועה הלאומית הפלסטינית. רבים בישראל ראו במעמד המתחזק של אש"ף איום קיומי. ככל שאיום זה גבר (בסוף שנות השבעים ובראשית שנות השמונים עלה מספר השגרירויות של אש"ף בבירות העולם על מספר השגרירויות הישראליות) – כך התחזק בישראל הצורך בחומת המידע, בעיקר בין ישראל ובין הלאומיות הפלסטינית המתגבשת. שיאם של הדברים היה אחרי המהפך של עליית הליכוד לשלטון בשנת 1977. על אמצעי התקשורת הממלכתיים נאסר בין היתר לראיין אישים המזוהים או התומכים באש"ף, בנימוק שאסור לתת במה לאויב.

מאוחר יותר חוקקה הכנסת חוק האוסר על אזרחי ישראל להיפגש עם אנשי אש"ף (אייבי נתן שהפעיל מלב ים תחנת שידור פירטית ישב בכלא מפני שהפר חוק זה). החוק בוטל כאשר בשנת 1992 נבחרה ממשלה בראשות יצחק רבין, אבל התחושה שיש להתגונן מפני האויב הערבי-פלסטיני באמצעות חסימת מידע המשיכה להדריך את קברניטי המדינה.

מעמדה של השפה הערבית בישראל

ידיעת שפה משמשת אשנב רב תכליתי לתרבותה, לרבות יצירת אמפטיה לדובריה ולעמדותיהם. מבחינה זאת טבעי הוא שישראלים ילמדו את השפה השלטת באזור, ולהפך: אי ידיעת השפה עלולה לבדל בין הקהילות. ואמנם בשנים הראשונות של ההגירה ההמונית, רבים מן הבאים מארצות האסלאם שלטו בערבית ויכלו להיחשף למקורות מידע זרים. לגביהם, השידורים של בית השידור בערבית היו מוצא של כבוד ומפשר בין סיפוק הצרכים התרבותיים החיוניים לדוברי הערבית ובין אטימות לתעמולה עוינת. יתרה מזאת, השידורים הישראליים בערבית שימשו את היהודים דוברי ערבית כמעין סוכן חברים אשר הנחיל לרבים מהם את העמדות הרשמיות של מדינת ישראל.

אלא שעם חלוף הזמן, אם בשל תהליכים סוציו-דמוגרפים רגילים ואם בשל זיהוי השפה הערבית עם האויב, הלך והצטמצם מספר היהודים דוברי הערבית. אף שערבית היא שפה רשמית במדינת ישראל, דבקה בה תווית שלילית המרתיעה ילדים ונוער לבחור בה כשפה נלמדת בבית הספר (Abu-Rabia, 1998). "מחקרים שונים הראו שלתלמידים יש מוטיבציה נמוכה ללמוד ערבית והם מפתחים עמדה שלילית כלפי השפה, הנתפסת כ'שפת האויב', שפה עם שימושים מוגבלים ושמעמדה הולך ונשחק בזירה התרבותית הבין-לאומית" (Soen, 2010).

לעומת זאת מערכת הביטחון משקיעה משאבים ניכרים בהוראת ערבית כחלק מצורכי המודיעין. ההוראה הסלקטיבית והתכליתית של השפה הערבית מתייגת אותה שוב כשפת האויב (אמארה, 2013), ולומד

החומה, טרחו הבונים להניח בה שתי שכבות עיקריות: שכבה פיזית ושכבה קוגניטיבית.

השכבה הפיזית

חסימה פיזית היא תגובה אינסטינקטיבית, מיידית ופשוטה. אלא שלא קל לחסום אמצעי שידור, במיוחד כיום. ערוצי תקשורת חדשים למיניהם: ערוצי לוויין, רשתות חברתיות, קבוצות דיון, פורומים ועוד, מיטיבים לחצות גבולות פיזיים. הניסיונות הספורים מלמדים על כמה טקטיקות בנייה של השכבה הפיזית בחומת המידע, אגב חסימת מקורות וערוצים, שידורי תעמולה נגדיים, מלחמת מילים בלתי מתפשרת, או הוראה סטיגמטית ופונקציונלית של השפה הערבית.

חסימת מקורות וערוצים

במצב של סכסוך עלול מידע ממקורות חוץ לאיים על הגרסה הרשמית של דוברי השלטון. על כן, השאיפה לשמור על הגמוניה ללא תחרות עם מקורות מידע חלופיים צפויה, ומתלווים אליה מהלכים אופרטיביים כגון צמצום מגעים בין אישי ציבור משני צדי המתרס עד איסור על קיומם, בקרה על העיתונים הזרים בערבית, שיבושי השידורים ממדינות ערב וחסימת ערוצי שידור בערבית.

באקלים של מלחמה קרה בין הגושים ובצל הניסיון הטרי ממלחמת העולם השנייה, נדרשו רשויות המדינה הצעירה למענה מידי ויעיל גם בחזית התעמולה המשודרת. ואכן, בית השידור הישראלי אשר הוקם בשנות החמישים כאגף במשרד ראש הממשלה, נועד לשדר בערבית לאוכלוסי המרחב, כולל לדוברי ערבית במדינת ישראל (כספי, 2005, עמ' 94-105; הנ"ל, 2014). לשם כך נרכשו משדרים חזקים במטרה לשבש את שידורי הרדיו בערבית בדומה למלחמה הקרה אשר התנהלה בין שני הגושים. אלא שמיד עם רכישתם הבינו שעוצמת המשדרים מאפשרת לכסות את המרחב השמי ושבאמצעותם אפשר לנהל "מלחמת מילים" נמרצת ויעילה עם תחנות הרדיו הערביות.

כאז גם כיום, על אף "השמים הפתוחים" ואף על פי ששידורי טלוויזיה בכבלים ובלוויין מציעים שפע של ערוצים, הציבור הישראלי אינו יכול להיחשף אלא לאחדים מערוצי הטלוויזיה בערבית (Schejter, 2009). כל אחת משתי החברות, YES ו-HOT, מציעה רק ערוצים מעטים בערבית, שאינם נחשבים עוינים מדי, כגון: אליג'זירה, MBC, LBC, וערוצים מירדן וממרוקו. לעומת זאת, שומרי החומה יכולים לצפות בערוצי הטלוויזיה בערבית של הרשות הפלסטינית, של החמאס בעזה או מסוריה ולבנון, אשר אינם נכללים בתפריט ערוצי הטלוויזיה המוצעים לציבור הישראלי.

המגעים הבין-אישיים

מן המפורסמות היא שאמצעי התקשורת הבין-אישיים עשויים להשלים את אמצעי תקשורת ההמונים ואף להוכיח יעילות ביצירת הידברות בין בני אדם. לאחר מלחמת ששת הימים גדלה האפשרות למגעים בין-אישיים שוטפים ולפירותיהם. אלא שהתבנית הקיימת של יחסים תכליתיים עם המיעוט הערבי במדינה, בעיקר של תעסוקה ושמירת הסדר, תחמה גם את היחסים עם הפלסטינים בשטחים החדשים.

הסכסוך במרחב התנהל במקביל בשתי חזיתות עיקריות: בשדה הקרב ובאמצעי התקשורת. מטבע הדברים, החזית של אמצעי התקשורת זכתה לתשומת לב פחותה. להבדיל, מלחמת המילים התנהלה גם בין

התיג השלילי נותרה הוראת השפה הערבית מבוקרת ותכליתית ואילו מספר דוברי הערבית הלך והתמעט.

אף שחלקו של המיעוט הערבי גדל בהדרגה, מצבה של השפה הערבית הורע בשנים האחרונות בעקבות ניסיונות חקיקה לשלול את מעמדה כשפה רשמית שנייה בישראל. בכנסת השמונה-עשרה והתשע-עשרה הוגשו הצעות חוק לבטל סעיף בדבר המלך במועצתו, המגדיר את חובת המדינה לפרסם את כל הפקודות, המודעות והטפסים הרשמיים של הממשלה והרשויות המקומיות גם בשפה הערבית. נוסף על כך יבטל השימוש בשפה הערבית במשרדי הממשלה ובבתי המשפט (ליס, 2014).

השכבה הקוגניטיבית

חרף המאמצים להקים שכבה פיזית בחומת המידע, היה ברור שטכנולוגיות תקשורת מתקדמות גומאות מרחקים, מתגברות על מכשולים פיזיים ועתידות להנגיש את הציבור הישראלי למקורות מידע זרים ועוינים. על כן, הצורך בשכבה הקוגניטיבית החריף בעידן "השמים הפתוחים" של ערוצי לוויינים זרים.

כל תועמלן אמור להתמודד עם מנגנון קוגניטיבי של נמענים: המדובר במסך קליטה סלקטיבית, מעין חומה שמגוננת מפני תעמלנים ומסרי שכנוע בלתי רצויים. גובהו של מסך הקליטה משתנה לפי הנסיבות והאקלים התרבותי והפסיכולוגי, וכל תועמלן מיומן מנסה להנמיכו ולהחדיר מבעדו את מסריו.

אחת הדרכים היעילות להרמתו של מסך הקליטה וביצורו הייתה לתייג תחילה את שידורי הרדיו ממדינות ערב, ואחריהם גם את ערוצי הטלוויזיה בלוויין, כשידורי תעמולה עוינים ומסוכנים לחשיפה. במידה רבה, תיג השידורים בערבית התאפשר בזכות האקלים המנטלי הגדוש איומים ממדינות ערב (Jacobson & Bar-Tal, 1995; Bar-Tal & Jacobson, 1998). ערוצי הלוויין המאוחרים, אשר אימצו מתכונת מערבית של דיווח, ובראשם אל ג'זירה (Miles, 2005), איימו להשתחרר מן התג המסורתי, לרכוש את אמון הצופים ולערער בכך על חומת המידע. מעידות מן המתכונת ומן האיכויות המקצועיות, כמו שקרה בסיקור מבצע "חורף חם" בסוף פברואר 2008,³ נוצלו כדי לשלול את הלגיטימציה של ערוצי הלוויין הערביים ולתגבר את התיג התעמולתי שלהם (סלע וסופר, 2008).

אמינות הייתה ונשארה אחד מנכסי היסוד של כל תועמלן, ולצד הישראלי היה יתרון ניכר בקרב דוברי ערבית. לאמתו של דבר, המקורות והדוברים הערביים תרמו לא מעט לבנייה המוצלחת והמהירה של חומת המידע, מפני שהרבו ברטוריקה מתלהמת ובנימה תעמולתית שקופה. כל שיבוש עלול להטיל דופי באמינות המוען ובכוונותיו. גם השידורים בעברית נלעגת ממדינות ערב, אשר שודרו תחילה בעתות מלחמה ולאחר מכן גם בין הקרבות, סייעו להטביע את התווית השלילית של המקורות הערביים וליצור התנגדות בקרב האוכלוסייה הישראלית. בכמה תחנות רדיו וטלוויזיה ערביות – מצרים, ירדן, סוריה ועוד – נעשו ניסיונות בלתי פוסקים לשידורים בעברית, אך הם התקשו להשיג שיעור חשיפה סביר בקרב דוברי עברית. לא רק שאחדים מהם כלל לא הגיעו אפילו לפתחיה של חומת המידע, למשל שידורי הטלוויזיה המצרית "נילוס", אלא שהם זכו לתשומת לב שלילית והפכו מושא לעג, נושא קבוע לחיקוי ולבדיחות של תכניות ומופעי בידור בישראל.

באדיבות דליה כספי

אותה רק מי שחייב לשמור על החומה. נסיבות הסכסוך הצמיחו בקרב הישראלים דוברי ערבית "ערבית ישראלית" (Mendel, 2014), "שפה בטחונית" שאפשר להאזין ולהבין אך לא לדבר ולשוחח, אשר העניקה למשתמשיה מערכת של מיומנויות לשוניות, ובמיוחד פענוח טקסטים עיתונאיים. הערבית הישראלית אפשרה לעקוב אחרי העולם הערבי בלי לתקשר עם ערבים בכלל, ועם הפלסטינאים הישראלים בפרט.⁴ בדיעבד, מי שהבין ערבית נמנע מלהיחשף למקורות הערביים, אם מטעמים טכניים ואם מטעמים קוגניטיביים, ואילו מי שלא הבין ערבית זכה ל"טעויות" בסיועם של מכלול מתווכים יודעי ערבית (כהן, 2006). גם התהליכים הביולוגיים היטיבו עם מחסום המידע בין שני המחנות: לא רק שמספר המהגרים דוברי ערבית אשר רחשו הערכה רבה לתרבות הערבית ולשפתה הלך והתמעט, אלא גם מערכת החינוך לא עודדה במיוחד את הוראת השפה הערבית, ואולי לא במקרה. זיהוי הערבית עם האויב הרתיע רבים מללמוד את השפה, ואף שלימוד השפה הערבית נקבע כלימוד חובה, התחמקו רוב בתי הספר מלהכניס את לימודי הערבית למערכת השעות. במיוחד בולט הדבר ברשת החינוך הממלכתית, שבה אין כמעט אף בית ספר שמלמד ערבית.⁵ בגלל

שכם). שר המשטרה שלמה הלל פתח תחנת משטרה בקלקיליה. שר המסחר והתעשייה יוסף ספיר (גח"ל) פגש חברים בשכם (כיליד פתח תקווה, שליטתו בערבית מדוברת הייתה מושלמת). שר הסעד מיכאל חזני (מפד"ל) פתח קייטנה לילדים מוגבלים בחוף עזה.

בשנים מאוחרות יותר ניסו אישים נוספים, כגון שמעון פרס, למצוא בני שיח פלסטינים, אולם בכל פעם שהאווירה הפוליטית הפכה עכורה ועוינת מיעטו חברי הממשלה, קובעי המדיניות, להיפגש עמם. ביטוי בולט לכך יש בממשלות הישראליות של העשורים מאז האינתיפאדה הראשונה (1987). בממשלות הללו הפגישות בין בכירים ישראלים לפלסטינים מוגבלות למסגרות פורמליות של משא ומתן מאולץ בלחץ אמריקני. אין פגישות אחרות.

הסדקים בחומת המידע שניבעו בעשור הראשון שאחרי 1967 הלכו ונסתתמו עד שנעלמו כמעט לחלוטין. קובעי המדיניות בישראל הנחו את הפעילות לבניין החומה, לשמירה עליה ולחיזוקה באמצעים שעמדו לרשותם.

אטימות גמורה או כמעט מוחלטת לשידורים ממדינות ערב חסמה למעשה את הציבור הישראלי למקורות חלופיים ולגרסאות אחרות והעניקה הגמוניה לסיפור הישראלי. תיוג השידורים ממדינות ערב כעוינים ובלתי אמינים היה חיוני לדוברי ערבית בקרב מהגרים מארצות האסלאם. רבים מהם, ששמרו על נאמנות למורשתם הלשונית והתרבותית, נחשפו בקלות יחסית למסרים עוינים ממדינות ערב. במידה רבה סייע תיוג השידורים כבעלי מסרים תעמולתיים לטפח דפוסי חשיפה סלקטיביים אליהם, דהיינו: חשיפה חופשית למוסיקה ולתכני בידור שונים בצד חשיפה מבוקרת לשידורי המלל בערבית.

תחזוקת החומה

מי שבונה חומה ומעוניין בה, דואג גם לשמור עליה. על כן נדרשו שומרים גם על חומת המידע, שיפקחו על זרימת המידע ויבקרו אותו ובעיקר את טיב המידע של הציבור הישראלי על היריב.

מיסוד מערכת כפולה של תפקידים

לניהול סכסוך מתמשך נדרש מנגנון יעיל שנסמך בין היתר על כפילות פונקציונלית, על קיומן של שתי מערכות מתואמות ביניהן – המערכת הביטחונית והמערכת האזרחית – בשמירה על חומת המידע. לכאורה, למערכת הביטחון, ובמיוחד לצה"ל, נועד תפקיד מכריע בניהול הסכסוך. ואמנם מערכת הביטחון הקציבה משאבים מגוונים, כלכליים ואנושיים, למילוי תפקידים תקשורתיים שונים לפי חלוקת עבודה ברורה ואבחנה בין העורף, החזית והיריב: איסוף מידע על היריב, הפצת מידע לציבור הרחב, הכנת הלוחמים והציבור הרחב למצבי עימות מזוין או ניהול לוחמה פסיכולוגית. מלבד מערכת דוברות, הצטייד צה"ל במודיעין מפותח למעקב אחרי תהליכים ואירועים במדינות האויב. לשם כך הונחלו לרבבות חיילים מיומנויות בסיסיות למעקב ולתצפית אחרי המתרחש במדינות ערב. במסגרת היחידות הללו ובחסות מצוות היעדים המודיעיניים, הוסרה גם התווית השלילית מלימוד השפה הערבית. בצה"ל ובמערכת הביטחון הוקם מערך בהיקף חסר תקדים כדי לתרגם, להאזין ולעקוב אחרי התקשורת הערבית (גרינברג, 2010).

אלא שמשמית המעקב לצד שמירה על מחסומי המידע של המערכת הביטחונית, לא נתאפשרה ללא תשומות חיוניות מהמערכת האזרחית. יתר על כן, כדי להבטיח לאותם כוחות ביטחון קריירה אזרחית ורענון

מצדה השני של החומה, קברניטי השידור הישראלי בערבית, וכמוהם עמיתיהם במנגנון התעמולה הישראלית, היטיבו להקדים ולהקים עוד בימי היישוב מערך תעמולה לדוברי ערבית ולשלב אסטרטגיות שונות, למשל תעמולה סוציולוגית עם תעמולה פוליטית. בצד שיחות פרשנות ודרשות פוליטיות, הרבו השדרים הישראלים לחלוק כבוד לנכסי התרבות והשפה הערבית ולדת האסלאם (Cohen, 2008). רבים מהם התרפקו בנוסטלגיה על שורשיהם התרבותיים הנטושים בעיראק או במצרים (כהן, 2006; כספי, 2005).

אמינות השידורים, או לפחות דימוי של אמינותם, הניבו ריבית נאה ביוני 1967, ימי מלחמת ששת הימים, אשר נחרטו בזיכרון ההיסטורי כימי הזהר של הרדיו הישראלי בערבית. אמצעי התקשורת של מדינות ערב, ובראשן תחנת הרדיו הפופולרית "קול ערב" (סאות אלערב), ששידורה מקהיר שידורים לאומיים לכל העולם הערבי, ברוח מדיניותו של נשיא מצרים, גמאל עבד אלנאצר, נחלו תבוסה מחפירה, גדולה אף יותר מהתבוסה הצבאית. בעצם ימי הקרבות, וקודם להם, הם ניהלו מסעות תעמולה נלהבים שתיארו ניצחונות מרשימים של צבאות הערבים הדורסים את הצבא הישראלי בכל הגזרות.⁴

הספק באמינות השידורים ממדינות ערב היטיבה כנראה עם השידורים הישראליים בערבית ועם החשיפה אליהם. ברחובות הגדה ועזה התקבל באותם ימים בברכה עיתון יומי ישראלי בשם **אל אנבא** (החדשות), שיצא לאור בחסות לשכת היועץ לענייני ערבים במשרד ראש הממשלה (Kabha & Caspi, forthcoming). אף שעיתון זה נחשב למכשיר תעמולה של ממשלת ישראל, הוא נתפס כאמין יותר מרבים מהעיתונים הערביים. העיתון **אל אנבא** הצליח לגייס לשורותיו עיתונאים ערבים ותיקים, לאומיים ועיתורי מוניטין, כמו מוחמד אבו שלבאיה ממזרח ירושלים, והטלוויזיה הישראלית שילבה בשידוריה שדרים ועיתונאים ערבים מהשטחים, כמו עבד אלוהאב וזהדה מחברון. עבודתם של עיתונאים אלה בשידורים הממלכתיים הישראלים נחשבה ראויה ומותרת בעיני הציבור הפלסטיני, ואף הוסיפה אמינות לגרסה הישראלית.

בוני החומה קיבלו השראה, עידוד ותמיכה מקובעי המדיניות. אפשר היה לראות זאת בבירור בעשור הראשון שאחרי מלחמת ששת הימים, ביחסים עם האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה. באותם ימים ניבעו סדקים ביחס לפלסטינים, והאיש הבולט שיצר אותם היה שר הביטחון משה דיין. הוא נהג משך שנים (1967–1973) לבקר פעם, פעמיים בשבוע ואף יותר אצל אישים בגדה ובעזה, לנהל אתם שיחות פוליטיות, חברתיות ואישיות. בכללם גם דמויות מתחומי התרבות, כמו המשוררת פדואה טוקאן משכם. משה דיין לא נרתע מפגישות עם אישים לאומיים בעלי עמדות אנטי-ישראליות חריפות ולנהל אתם דיאלוג של "הכר את השכן", שהיה בו כדי לערער את חומת המידע והעיונות. בעקבותיו נוצרה מעין תחרות בין הפוליטיקאים הבכירים בישראל מי יפגוש וישוחח יותר עם אישים פלסטינים.

שר הדואר אליהו (אליאס) ששון נפגש לעתים קרובות עם אישים פלסטינים במזרח ירושלים. כיליד דמשק, שפת אמו הייתה ערבית. שר החינוך יגאל אלון, שדיבר אף הוא ערבית, נסע רבות לשטחים הפלסטיניים וקים מגעים בנושאים מדיניים שהניבו תכנית מדינית (תכנית אלון). שר החוץ אבא אבן נשא נאום נרגש בערבית נמלצת באולם עיריית חברון. שרי ממשלה רבים ערכו פגישות בענייני משרדיהם. שר העבודה יוסף אלמוגי פתח לשכות עבודה לפלסטינים (למשל בעיירה קבלאן ליד

מוכרות נארזים מחדש ומקבלים גושפנקה אקדמית בין כותליהם של מכוני מחקר אורחיים בקמפוסים. קצינים במילואים מגייסים מענקי מחקר אסטרטגי וביטחוני עם הסרת המדים והשתלבותם במכוני מחקר במוסדות להשכלה גבוהה.

לא פחות הדוקים הם יחסי הגומלין בין שתי המערכות, הביטחונית והאקדמית, בתחום ההוראה. יחידות וחילות מובחרים זוכים ליחס מועדף ולתכניות לימודים תפורות לפי מידות צה"ליות. חיילים צעירים לומדים בין כותלי הקמפוס בתנאים של פנימייה צבאית. מסלולי הלימודים מעוררים את סוגיית החופש האקדמי וחששות שהצעירים בכיתות מיוחדות אינם יכולים להיחשף למגוון הדעות בקבוצת הגיל שלהם. אולם סירוב לשתף פעולה עם רשויות הביטחון עלול להניב סנקציות מגוונות, בכללן פרסום באמצעי תקשורת (אורן, 2008).⁵

דגם של יחסי גומלין אמיצים בין שתי המערכות משועתק גם בין המערכת הביטחונית לבין אמצעי התקשורת והעיתונאים. להבדיל מגל"צ, היחסים הנרקמים בין המערכות הם סמויים ועדינים יותר. אפשר שדגם שיתוף הפעולה ההדוק הקרין יותר מכול על השידורים בערבית, תחילה ברדיו ולאחר מכן גם בטלוויזיה. גורמי ביטחון היו שותפים פעילים הן בהתוויית המדיניות של בית השידור הישראלי הן בגיוס הכוח המקצועי משיקולים ביטחוניים. נציגי זרועות הביטחון השתתפו דרך קבע בוועדת ההיגוי לצד קברניטי השידור בערבית, משרד ראש הממשלה ומשרד החוץ. ועדת ההיגוי נהגה להתכנס בכל שבוע כדי לדון בקווי ההסברה ולמעשה טיכסו עצה כיצד לנהל את "מלחמת המילים" עם תחנות השידור בארצות ערב (דנין, 1987, עמ' 375). בדיעבד ועדת ההיגוי, שהייתה ידועה בעגה הפנימית כ"ועד הערבי העליון" (כספי, 2005, עמ' 95), עיצבה את מדיניות השידור הישראלי בערבית לעתיד, גם בטלוויזיה.

ועדת ההיגוי הצליחה להטביע את חותמה על מדיניות השידור הישראלית בערבית. מאוחר יותר נתמכו הסרת ההתנגדות הממושכת לשידורי הטלוויזיה וההחלטה על כינונה של הטלוויזיה הישראלית בשיקולים ביטחוניים. לאחר מלחמת ששת הימים נתפסה הטלוויזיה כ"גשר בין העמים" (Kabha & Caspi, 2011). לשם כך הוכשרו דוברי ערבית מבין אנשי השב"כ להיות שדרי טלוויזיה; לעתים הם הועסקו בו זמנית בשתי המערכות – הביטחון ורשות השידור. יתר על כן, לוח השידורים נחלק בראשית דרכה של הטלוויזיה לשלוש שעות בערבית ושעה יומית אחת בעברית! גם כאשר נוספו ערוצי טלוויזיה במימון מסחרי, תחילה ערוץ 2 ומאוחר יותר ערוץ 10, נותרה המדיניות של שיבוץ שידורים לדוברי ערבית בישראל בשעות היום, במה שידוע כ-non-prime time, אשר לרוב אינם עוסקים בסוגיות שנויות במחלוקת פוליטית.

תפקוד שוטף

במערכת השמירה הכפולה על חומת המידע – הצבאית-ביטחונית והאזרחית – יש שלל גופים צבאיים ואזרחיים המתמחים באיסוף המידע, במיון, בסיווג, בפענוח ובהפצתו לקהלים וליעדים. בדרך כלל קיימת חלוקת עבודה בין ממלאי התפקידים והתמחות לפי אזורים גאוגרפיים – יש מומחים לסוריה ומומחים לאיראן או לפי תחומים – מומחים לארגוני טרור ומומחים העוקבים אחרי פיתוח אמצעי לחימה. לצד גופי מודיעין צבאיים פועלים מכוני מחקר ומעקב אזרחיים. אלה ואלה ניזונים בעיקר ממקורות גלויים, לרוב מאמצעי התקשורת במדינות

מתמיד של המערכת הצבאית, נדרשה מערכת אזרחית תואמת ומגבה. מערכות כפולות התאימו להפליא לתפיסה האסטרטגית הבסיסית של יצירת פלורליזם או מראית עין של ריבוי דעות, ומניעת "חשיבה קבוצתית" על כל השלכותיה. כמו כן המערכת הצבאית נסמכה והתברכה בתשומות אזרחיות בתחומים מקצועיים נוספים. בוגרי היחידות הצבאיות נקלטו ונקלטו, לעתים קרובות בברכה, במגזרים האזרחיים ומשמשים מאגר מילואים שאינו נשחק מחוץ לשירות הצבאי אלא רק משתבח. לעתים קרובות משמשת המערכת הצבאית יחידת הכשרה לעתודות בתחומים מקצועיים אזרחיים.

תחנת השידור גלי צה"ל היא אולי הדוגמה הבולטת ביותר לכך בתחום התקשורת. התחנה הצבאית משמשת בית הספר המרכזי לתקשורת בישראל. היא מיטיבה לברור את הצעירים המיומנים והמוכשרים למלא תפקידים בארגוני תקשורת שונים (כספי, 2002): המעבר מגלי צה"ל לעבודה בעיתון או בתחנת שידור הוא שכח. בוגרי התחנה מאיישים וממלאים עשרות ומאות תפקידים בארגוני תקשורת אשר עטים להעסיק צעירים ברוכי ניסיון עיתונאי. רבים מן הכתבים והעיתונאים הללו משרתים במילואים באולפני התחנה הצבאית. להבדיל מתחומים אחרים התמורה של המערכת הצבאית ושל התחנה הצבאית מן המערכת האזרחית פחות שקופה ומיידית. אולי אין זה מקרה שגלי צה"ל נהנית מאהדה ציבורית, מדימוי חיובי ומתמיכה רחבה בקיומה ובפעילותה. אמנם השינויים במפת השידור, וריבוי תחנות רדיו במיוחד, מעלים מדי פעם סימן שאלה על הצורך בקיומה של התחנה, אבל סימן השאלה מוסר לא מעט בזכות תמיכתם הנחרצת של בוגרי התחנה הפזורים במערכות המדיה השונים.

המקרה של גלי צה"ל עשוי להמחיש את קיומן של קהילות מידע אזרחיות מוכרות פחות המקיימות יחסי גומלין אמיצים עם יחידות צבאיות. מאז ומתמיד, עוד בתקופת היישוב, שימשה קהילת המומחים לענייני ערב באקדמיה, ה"מזרחנים", משאב מודיעיני לצה"ל (אייל, 2005). היחסים בין צה"ל לאקדמיה הלכו ונרקמו במהלך השנים בשני מסלולים עיקריים וחיוביים באקדמיה: מחקר והוראה.

לכאורה, מחקר אקדמי עשוי להעשיר את הידע הכללי והיישומי, גם של ראשי מערכת הביטחון. אלא שלעתים קרובות נזקקים חוקרים למקורות צבאיים לחקר סוגיות ונושאים שאין להם גישה ישירה אליהם או למקורות חלופיים. בניגוד לעמיתיהם בחו"ל ולמומחים לאזורים אחרים, המומחים הישראלים לענייני ערב, המזרחנים, מתקשים לבקר במדינות ערב או לשוחח עם מקורות מידע בהן, או מנועים מלעשות כן. גם במדינות שבשנים האחרונות ניתן לישראלים לבקר ולשהות שם תקופות ממושכות, כמו מצרים, ירדן, ומדינות במפרץ או בצפון אפריקה ממעטים חוקרים ועיתונאים ישראלים לנצל אפשרות זו. אם מתוך שגרה או נוחות, רבים מהם מעדיפים להסתמך על מקורות ביטחוניים, שהם ברירת המחדל למחקר אקדמי, התחליף הרע במיעוטו. רבים מן המומחים באקדמיה אף חובשים שני כובעים, תרתי משמע, כאשר נוסף על פעילותם בקמפוס הם מדריכים במילואים פרחי מודיעין לעבודה שיטתית לפי צורכי המחקר (רינג, 2008).

לא רק זאת, המערכת הביטחונית נוהגת לטפח את הקשרים עם יחידות מחקר קיימות וליזום יחידות מחקר בין כותלי הקמפוס, לפי צרכים מוגדרים של אסטרטגיה ביטחונית, טרור וכדומה. לעתים קרובות מספקים מכוני המחקר באוניברסיטה פתרון תעסוקתי לקצינים בכירים במילואים. דו"חות מודיעין ומחקרים עתירי קונצפציות צבאיות

כתבת אשר חיה בשטחי הרשות, פרסומיה נתקבלו לא מעט בעוונות, ולו משום שהם מאיימים על ה"ידיעה הסלקטיבית" בצל חומת המידע (הס, 2008). בסופו של דבר המומחים שבים למעונם בישראל, בדרך כלל עמוסים ברשמים אנתרופולוגיים. הגדרה "נדיבה" של תחום המומחה לענייני ערבים מגלמת תפיסה מונוליתית של האויב ועלולה לבצר את הראייה המקוטבת של "הם – ואנחנו!"⁹

לא אחת מחייב נטל הכיסוי את המומחה לענייני ערבים להסתייע בעוזרים אחדים המתפקדים כחיישנים, כ"קשבים" – סורקים את העיתונות הערבית, מאזינים לתחנות השידור השונות וצופים בהן. מדובר במאות ערוצי לוויין של מדינות ערב ותחנות ערב, ובאיך ספור עיתונים יומיים, תחנות רדיו ופרסומים אחרים (Aysh, 2002; Kraidy, 2002; Miles, 2005). אלא שחרף הסיוע הלוגיסטי, שאינו קיים בכל ארגון, המומחה לענייני ערבים מתקשה להתעדכן ברוב הדברים החשובים המתרחשים בעולם הערבי, ולו רק משום כך הוא סמוך על שולחנם של אנשי המודיעין. מאחר שעיתונאים לא מעטים התחנכו בגופי המודיעין השונים, הם שמרו על קשרים חברתיים ואלה מסייעים גם ביחסי עבודה שוטפים מתוך אמון הדדי בינם ובין עמיתיהם, בעבר ובהווה. הסימביוזה המופלאה בין המומחים לענייני ערבים ובין עמיתיהם במודיעין מקרינה על סדר היום התקשורתי, על השיח הציבורי ועל ייצוג האויב בתקשורת הישראלית (מיטל 2002).

סיכום: מבט השוואתי והיסטורי

חיבורים ומחקרים רבים העלו על נס זרימת מידע בין אומות ומדינות, בייחוד בעידן הגלובליזציה (Mowlana, 1997; Mohammadi, 1997). לעומת זאת, תשומת לב מועטה יוחדה לנסיבות שבהן מעורבים בסכסוכים בין-לאומיים יזמים ובוגי מחסומים לזרימה חופשית של מידע. הסכסוך במזרח התיכון עשוי לשמש מקרה בוחן של שיבושים מכוונים בזרימת מידע.

בעימות המתמשך בין ישראל לעולם הערבי החריף הצורך לכנס את הציבור היהודי סביב הדגל. לשם כך הוקמה חומת מידע אשר חצצה בין שתי האוכלוסיות והסירה רק אשנבי הצצה למתי מעט, הם שומרי החומה. בזכות חומת המידע השתמר אקלים העימות בין ישראל ליריביה. הודות לפעילותם של שומרי החומה היעילים אפשר היה לבקר את זרימת המידע בין שתי הקהילות, לתחזק אקלים של עימות ביניהן, לשמר מוטיבציה גבוהה לעימות מזוין, לנהל מלחמת מילים יעילה, להבנות דימויים שליליים על יריבים, להשניאם עד כדי דמוניזציה של היריב (Rubinstein, 1995), לגייס בנקל המונים לעימות המתמשך ועוד.

חומת מידע קיימת מן הסתם בסכסוכים רבים, וככל שהסכסוך חריף ומתמשך, חומת המידע חוסמת יותר מידע על המתרחש במחנה היריב. חומת מידע נבנית לעתים קרובות בקונפליקט בין מדינות וגושים, כגון חומת המידע שהוקמה במלחמה הקרה מיד אחרי מלחמת העולם השנייה בין שני הגושים ומשני הצדדים של מסך הברזל (Gaddis, 2006). כל אחד מן הגושים האשים את יריבו בהתבצרות מאחורי "מסך ברזל" המסתיר את הנעשה בצד שלו ומגונן מפני חשיפה לצד השני (Jenks, 2006; Schwoch, 2009).

אולי אין זה מקרה שמצבי כיבוש מכשירים את הקרקע לבניית חומה של מידע, בעיקר בידי הצד הכובש. כך עשו הצרפתים במאבקם האלים והממושך באלג'יריה (סרוואן-שרייבר, 2002) והסינים בטיבט

ערב וברשות הפלסטינית, ומרבים לספק מידע חלקי ומגמתי. המידע הרב המסופק בנדיבות ממלא את החלל התקשורתי ומפצה על זרימת מידע חופשית ובלתי אמצעית. בדיעבד, המנגנון המודיעיני מתפרנס מן הסכסוך המתמשך ועל כן הוא עשוי לגלות אינטרס לשימורו ולביצור חומת המידע.

מראשיתו אימץ מנגנון המודיעין על שלוחותיו את הנחת העבודה "דע את האויב" ולא את "הכר את השכן". על כן הוא מכוון לאסוף מידע עדכני עם הפנים לעימות. לעומת זאת, כל שבב מידע שונה או חורג מאקלים העימות עלול להביך, ולעתים לשבש, הנחות עבודה מסורתיות. לפיכך הנחת העבודה מכתובה במידה רבה איסוף מידע סלקטיבי על היריב. האוריינטציה הדומיננטית של עימות נזקקת לריבוי הגופים העוסקים בוויסות המידע, ולו כדי להבנות תמונה פלורליסטית: מקורות אחדים המתנבאים באותו קול ומספקים מסרים דומים או זהים, מתקפים בדיעבד את התבניות הבסיסיות ומבצרים את הדימויים השליליים על האויב הערבי באשר הוא (Meital, 2006).

מכוני מחקר באקדמיה ומכוני מעקב אזוריים נהנים ממענקים נדיבים כדי להשתתף, במישרין או בעקיפין, בהכשרת השומרים על חומת המידע (אייל, 2005). אמצעי התקשורת השונים – עיתונים ותחנות שידור – תורמים את חלקם למנגנון המודיעין ומשתתפים בשמירה שוטפת על חומת המידע. כמעט בכל מערכת חדשות התמסדו תפקידים מתמחים בסיקור הסכסוך, וממלאי התפקידים בה, כגון הכתב/הפרשן לענייני ערבים, הכתב הצבאי או הכתב לענייני שטחים/הרשות הפלסטינית, זוכים למעמד נכבד. נוכחותם של ממלאי התפקידים הללו אינה ערובה לאיכות המידע המתפרסם, ואולי אף להפך: לעתים כתבים צבאים אינם משתחררים מעברם וממשיכים לתפקד כמעין דובר צה"ל באמצעי התקשורת השונים (יורן, 2001). ממלאי התפקידים, יחד ולחוד, משתתפים בוויסות המידע של היריב שמעבר לחומה ועליו, ובדרך זו שומרים על חומת המידע.

אף לא אחד מאמצעי התקשורת מצויד במשאבים ובכלים הדרושים כדי לכסות את תחומי הסכסוך על היבטיו השונים. ממלאי התפקידים השונים נזקקים לתשומות ממנגנון המודיעין הצבאי על שלוחותיו. גם כאשר הדבר אפשרי, אמצעי תקשורת ישראלים נמנעים מלשלוח כתבים למדינות ערב, ולו מטעמים תועלתיים: רבים מן העיתונאים לענייני ערבים יודעים כבעלי קשרים אמיצים עם המערכת הביטחונית, דבר שעלול לסכנם כיעד מודיעיני מבוקש במדינות ערב.

אם כך, גופי המודיעין השונים להוטים להזין עיתונאים במידע שנצבר בכמויות אדירות בדו"חות ובניירות עמדה פנימיים ומסווגים. שכן הפרסום התקשורתי לא רק מפיץ את המידע לכלל הציבור, אלא גם מזכה אותם לעתים באשראי חיוני לעצם קיומם ופעילותם. אפשר שתחום העיסוק של המומחה לענייני ערבים הוא המורכב והמסובך ביותר במערכת החדשות, שכן עליו להתמצא בכל המרחב השמי, דהיינו נוסף על מדינות האזור – ממזרח אסיה עד מערב אפריקה, ומאידנוזיה ואפגניסטאן עד אלג'יריה וסודן. ואם לא די בכך, לא פעם מוטל על המומחה לענייני ערבים לפרש גם את המתרחש בשטחי הרשות הפלסטינית ולעתים גם בקרב הפלסטינים בישראל. במקרה כזה, יש שהפרשן מייצר לעצמו מקורות מידע נוספים בשטחי הרשות, מבקר בהם תכופות ואולי גם מסקר באופן בלתי אמצעי את המתרחש בהם. המומחה לעניינים ערבים אינו שווה בשטחי הרשות הפלסטינית ואינו חש את דופק החיים בדרך בלתי אמצעית. במקרה היחיד של

כיום (Lee, 2009). לכאורה, החומה מקלה על הכובש ועל הכיבוש, אך רק לטווח המיידי. ההתעלמות המתמשכת מן הנעשה מעבר לחומה עלולה להניב הפתעות בלתי נעימות בטווח הבינוני והארוך, עד כדי התפרצויות אלימות ותום הכיבוש.

עדות לכך היה מצב הכיבוש של צרפת באלג'יריה אשר הסתיים במלחמה 1954-1962, המעורר השוואות לעימותים האלימים והמדיניים בין ישראל לפלסטינים לאחר כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה על ידי ישראל במלחמת ששת הימים (קיס, 1975; Lustick, 1993). יש במצבי הכיבוש מן השונה והדומה, ובכלל זה חומת המידע המגוננת על הכובש בטווח המיידי. השוני הגדול הוא כמובן המרחק הפיזי בין המטרופולין, צרפת, ובין המושבה אלג'יריה בצפון אפריקה שנכבשה בידי צבא צרפת ב-1830. זאת לעומת הקירבה הפיזית בין שתי הקהילות, היהודית והערבית-פלסטינית החיות בארץ אחת, זו ליד זו, וזו בתוך זו. קיימים כמובן עוד הבדלים בנסיבות המדיניות והחברתיות בין שני הסכסוכים, ובכללם הזיקה הדתית וההיסטורית של יהודים לשטחים הכבושים.

המאבק הפלסטיני, במיוחד בתקופה הראשונה אחרי 1967, ניסה לשאוב את הלגיטימיות שלו, ואת שיטות "המלחמה העממית" מהאלג'יראים הלאומיים שבסופו של דבר גברו על הצרפתים וזכו בעצמאות מדינית. כך, באחד מן הכרוזים הפלסטינים מספטמבר 1967, נאמר בין היתר: "עמידתה האגדית של אלג'יריה, אשר הקריבה יותר ממיליון חללים, תשמש נר לרגלינו. שומה עלינו לדעת כי הכיבוש הוא ההתחלה של מלחמת השחרור המהפכנית" (Yaari, 1970). כמו כן הרבו העיתונאים הפלסטינים, כגון פלסטיין אלסאורה, לצטט קטעים מספרו רב ההשפעה של פרנץ פנון (1925-1961), פסיכיאטר צרפתי יליד מרטיניק, ומחשובי ההוגים של הזרם האנטי-קולוניאליסטי בעולם השלישי (פנון, 2006).

עם כל ההבדלים גם באלג'יריה, כמו בשטחים, שרר משטר ממושך של כיבוש צבאי ובחסותו התיישבו מתיישבים צרפתים ואירופים שכונו "שחורי רגליים" (Pieds noirs)⁷. בין המתיישבים האירופים בשנים הראשונות גדול היה חלקם של חיילים משוחררים מהצבא הצרפתי באלג'יריה ואחרים שנמלטו מהזעזועים הפוליטיים באירופה של 1845 ו-1870, ובהם רבים מפליטי אלזס לורן במלחמת 1870. ייתכן אפילו שרוב המתיישבים הזרים באלג'יריה לא היו ממוצא צרפתי אלא ספרדי ואיטלקי, וכן קהילה מיוצאי מלטה.

בשנות המלחמה הם מנו כמיליון ושלוש מאות אלף נפש, רובם ככולם נוצרים קתולים. מתחילת ההתיישבות האירופית באלג'יריה הצרפתית בסוף המאה התשע-עשרה היו המתיישבים בגדר מובלעת חברתית, תרבותית, ופוליטית נפרדת לחלוטין מעם הארץ, הילידים, הערבים והברברים. שתי הקבוצות האתניות המקומיות באלג'יריה, שמנו אחרי מלחמת העולם השנייה כ-15 מיליון נפש, היו מוסלמיות. כ-75 אחוז מתוכם היו ערבים ובדואים, ו-25 אחוז ברברים (אביטבול וזיסנוויץ, 2005).

כמו המתנחלים הישראלים, "שחורי הרגלים" היו בעלי אזרחות מלאה של המדינה הכובשת ושלטו בחלק חשוב של משאבי המדינה הנכבשת, לרבות האזמות הפוריות, משאבי המים ומשרות במנגנון הציבורי. השלטון הצרפתי אפשר לכאורה גם למוסלמים לקבל אזרחות צרפתית ולהיות שותפים במוסדות השלטון המקומי, אבל הדרך לכך הייתה חסומה כמעט לגמרי עקב הדרישה שמקבל האזרחות יהיה מי

ששירת בצבא, "יוצא צבא", או בעל השכלה יסודית צרפתית – תנאים שרק מעטים עמדו בהם. ב-1940 רוב מוחלט של למעלה מתשעים אחוז מהמוסלמים לא ידע קרוא וכתוב. גם הפעילות הכלכלית, התעשייתית והמסחרית התרכזו כמעט כולה בידי המתיישבים האירופים. בחוות הגדולות של המתיישבים היו ערב מלחמת העולם השנייה כ-20,000 טרקטורים, לעומת 418 בלבד בשטחים החקלאים של המוסלמים (שם). המתנחלים, בישראל כמו באלג'יריה, היו שונים בדתם, בתרבותם, בלבושם ובשפתם מהילידים הערבים. כמוהם כרוב העולים לארץ היו המתיישבים האירופים מנוכרים כמעט לחלוטין לאוכלוסייה המקומית. המתיישבים האירופים "שחורי הרגליים", שראו עצמם עליונים על המוסלמים, קיבלו אזרחות צרפתית מלאה וחשו שהם נציגיה ומגניה של תרבות אירופה. "שחורי הרגליים", שהיו מנוכרים למוסלמים, פיתחו זהות משלהם, אפילו שירים ומעין המנון לאומי. היו להם מערכות חברה, חינוך, תרבות, שירותים ותקשורת משלהם שהבטיחו הפרדה והגמוניה על המוסלמים. היו אצלם לא מעט מרכיבים של התנהגות המזכירה את המתנחלים היהודים בגדה ובעזה (לפני הפינוי), כמו: דרישה מהצבא להכביד את היד על האוכלוסייה המוסלמית, לדכא בכוח גילויי עוינות וכמובן ניסיונות מרידה, מניעת הטבות מהמוסלמים וחסמת ניסיונות לשיפור תנאי החיים של המוסלמים. מעניין לגלות שגם הגרעין הקשה של המתנחלים היהודים בשטחים הכבושים מובחן בסימני זיהוי של לבוש מרושל, כיפה סרוגה, ציציות ונשק תלוי על הכתף. כאמור, המתיישבים היהודים טיפחו ומקיימים גם אמצעי תקשורת משלהם, ביטאונים כנקודה ותחנת שידור, ערוץ 7 וכמובן מערכות חיים, חברה וחינוך קהילתיים בעלי תכנים מיוחדים להם, בשונה מהאוכלוסייה הערבית הפלסטינית ומרוב האוכלוסייה היהודית בישראל.

באלג'יריה, כמו בישראל, זכו המתנחלים לתמיכה של הימין הלאומי ולגינויים רצופים של חוגי השמאל. בגדה המערבית, כמו בשעתו באלג'יריה, נחשבים המתנחלים, בעיקר בעיני עצמם, כמעין ראש חץ, נציגים ברוטליים של השלטון הכובש המדכא ולכן מותר, ואף חייבים, לפגוע בהם באמצעי טרור אכזריים. הלוחמים הלאומיים האלג'יריים נחשבו אצל הצרפתים פושעים טרוריסטים שמבצעים מעשי זוועה, רצח ועינויים (Horne, 1977). אסור היה לראיין את דוברי ומנהיגי החזית לשחרור לאומי (FLN) בדומה לאיסורים לראיין את דוברי ומנהיגי אש"ף עד קרוב להסכמי אוסלו.

החומה הפיזית שבנו הצרפתים לאורך הגבולות שבין אלג'יריה לתוניסיה ולמרוקו, למניעת הסתננות של גורמים עוינים, דומה אולי לגדרות שבנתה ישראל לאורך הגבולות עם לבנון וירדן, אבל שונה מגדר ההפרדה הבנויה בתוך הארץ ומפרידה לעתים בין פלסטינים לפלסטינים, למשל במזרח ירושלים.

גם בהתנהגות הרטרורית ישנם קווי דמיון אחדים, בייחוד בטיפוח "מכבסת מילים". למשל, בצרפת לא השתמשו במונח "מלחמה" לתיאור המרד והעימותים האלימים באלג'יריה, אלא כינו זאת "מאורעות ותקריות שמבצעות כמה כנופיות טרור". מאוחר יותר כינו זאת, אולי בסרקזם, "המלחמה ללא שם" (La guerre sans nom). בישראל, במקביל, ובעולם כולו אימצו את המונח הערבי "אינתיפאדה", כנראה כדי להתחמק מלקרוא לזאת בשמות מחייבים כמו מרד, התקוממות, או התפרצויות רצחניות.

גם המציאות התקשורתית בצרפת דמתה לא מעט לזו ששררה בשני עשורים הראשונים של שליטת ישראל בשטחים, ובשני המקרים

- 5 לאחר שרקטור האוניברסיטה העברית בירושלים, פרופ' חיים רבינוביץ', התנגד לתכנית במתכונת מיוחדת למתגייסים לשב"כ, תואר ראשון במדעי רוח בתוך 16 חודשים, התפרסם (אורן, 2008) בעמוד הראשון של **הארץ** מכתב תלונה של ראש השב"כ, יובל דיסקין, לראש הממשלה ולשרת החינוך יולי תמיר, שהיא גם יושבת ראש מל"ג. נימוקו של ראש השב"כ מדבר בעד עצמו: "יחסו של רבינוביץ לאנשי השב"כ, הפועלים בין השאר לסכל פיגועים נגד האוניברסיטה, מתנשא ומזלזל".
- 6 אוהד חמו, כתב לעניינים פלסטיניים בערוץ 2, חרג מן הקו המונוליטי של סיקור והעריך את המצב בצדה הישראלי של חומת המידע כך: "אני חושב שהפכנו להיות אומה הרבה יותר שונאת, גזענית ובורה. לא מכירים את האחר, והוא גם לא מעניין אותנו. אם בעבר היתה עוד איזושהי סקרנות לגבי הצד השני, היום היא כבר לא קיימת. פעם עוד היו שואלים אותי מה קורה שם, איך זה נראה בצד השני. היום זה לא מעניין. הפלסטינים לא מעניינים אותנו יותר" (שני, 2015).
- 7 מקור הכינוי לא ברור, אבל זיהה את המתיישבים בוודאות כקהילה נפרדת ושונה לא רק מהערבים והברברים באלג'יריה, אלא גם מקהילות מוצאם באירופה ומארץ האם צרפת.
- 8 יוכוח סוער התנהל בצרפת בשנת 2010 על סרט חדש של רשיד בוחארב, **מחוז לחוק (Hors la Loi)**, המתאר מפי עדי ראיה טבח שנערך בעיר סטיף באלג'יריה במאי 1945, מיד בתום מלחמת העולם השנייה. הטבח שביצעו חיילים צרפתים בסטיף, שממדיו לא ידועים (הגרסאות נעות בין כמה מאות הרוגים ל-10,000), נחשב לאירוע האלים והוועותי הראשון של מאבק אלג'יריה לעצמאות (בן סימון, 2007).
- 9 לימים הסתבר כי מורים פפון שיתף פעולה עם הנאצים בשילוח יהודים למחנות ההשמדה.
- 10 במאמר שנתפרסם בלה **מונד** כעבור שנים (1998) חשף ז'אן-לוק אינודי כי "בחודש אוקטובר 1961 התבצע טבח בפריס בידי כוחות המשטרה בהוראת מורים פפון".
- 11 ראו למשל סיקור יום השנה להרג ההמוני, בהצבת לוח על גשר סן מישל, שממנו הושלכו מפגינים פצועים בידי שוטרים לנהר הסן (Bermard, 2001).

מקורות

- אביטבול, מ' וד' זיסנווין (2005). מקולוניאליזם ללאומיות: תוניסיה, אלג'יריה, מרוקו. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- אורן, א' (2008). "דיסקין: רקטור האוניברסיטה העברית מכפיש את שב"כ", **הארץ**, 28.8.2008.
- אייל, ג' (2005). הסרת הקסם מן המזרח: תולדות המזרחנות בעידן המזרחיות. ירושלים: מכון ון ליר.
- אמארה, מ' (2013). "הוראת השפה הערבית בקרב תלמידים יהודים בישראל: מגישה ביטחונית לגישה אזרחית", **מנבר**, 2. נדלה מן האתר: <http://www.vanleer.org.il/he/content/>
- בן סימון, ד' (2007). "עדיין מחכים לבקשת סליחה", **הארץ**, 16.12.2007.
- גרינברג, ח' (2010). "דבר אלי פרסית: הצצה לאולפן השפות של צה"ל", **ynet**, 3.4.2010. נדלה מהאתר <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3869978,00.html>
- דנין, ע' (1987). **ציוני בכל תנאי**. א. ירושלים: קידום.
- הס, ע' (2008). "ידיעה סלקטיווית", **הארץ**, 4.3.2008, עמ' 16.
- יהב, נ' (2007). יולי תמיר: ישראל נכשלה בהוראת הערבית. **וואלה**, 27.12.2007. <http://news.walla.co.il/?w=90/1214505>
- יוון, נ' (2001). **ערוץ 2: הממלכתיות החדשה**. תל-אביב: רסלינג.
- כהן, ה' (2006). **ערבים טובים: המודיעין הישראלי והערבים בישראל**. ירושלים: כתר.
- כספי, ד' (2002). "גלי צה"ל: מדברים אל השטח". בתוך: רפי מן וציפי גוך-גרסו

הקלה על תחזוקתה של חומת המידע. כמו בישראל, היה בצרפת ערוץ טלוויזיה מונופוליסטי אחד, RTF, ושידורי רדיו ציבוריים בשליטה ממשלתית, אשר נהנו כמעט ממונופול מוחלט, למעט בגבולות המדינה שבהם נקלטו אותות התחנות של רדיו לוקסמבורג ושל אירופה 1. גם העיתונות המודפסת הייתה קונפורמית ונענתה לדרישות הצנזורה (Harrisson, 1964). הצנזורה הצרפתית הצליחה למנוע את הקרנתו של הסרט **החייל הקטן (Le Petit Soldat)** של הבמאי הנודע ז'אן לואי גודאר, בטענה שהעינויים שהוצגו בו לא משקפים מציאות היסטורית. גודאר צילם את הסרט ב-1960, אולם הוא הותר להקרנה רק שלוש שנים מאוחר יותר. גורל דומה, איסור פרסום, פקד גם את הסרט הנודע **הקרב על אלג'יר (La Bataille d'Alger)**, והפעם טענה הצנזורה שהוא עלול לעורר טראומות במתיישבים הצרפתים באלג'יר. בתנאים של שליטה באמצעי תקשורת היטיבה הממשלה הצרפתית להנחיל לציבור את גרסתה על מצב הביטחון בשטחים הכבושים בצפון אפריקה, תמונה של מרד של כמה טרוריסטים, וכאילו השלום ישכון גם בלי משא ומתן מדיני עם הלאומיים האלג'ירים.

אחד המקרים הבולטים שאולי ממחיש יותר מכול את חומת המידע הצרפתית בנוגע למלחמה באלג'יריה היו הדיווחים על אירועי 17 באוקטובר 1961 בפריס. כאן לא מדובר בצנזורה ובהסתרת מידע על אירועים שהיו במרחקים, באלג'יריה, אלא בדיווחים שקריים ובהסתרת מידע על הרג עשרות רבות (גם כאן המספרים שנויים במחלוקת) של מפגינים אלג'ירים, שביצעה המשטרה הצרפתית בפיקודו של מוריס פפון (Maurice Papon).⁹ האירוע התרחש בלב פריס בעת פיזור הפגנה של כ-30,000 יוצאי אלג'יריה וצפון אפריקה, שבמהלכה נהרגו כנראה קרוב למאתיים מפגינים. האירועים הושקו בידי משטרת פריס בסיוע הממשלה והם נחשפו בהדרגה, שנים מאוחר יותר, בשורה של פרסומים בעיקר של ההיסטוריון ז'ן לוק אינודי (Jean Luc Einaudi),¹⁰ ובדיווחים בעיתונות הצרפתית.¹¹

גם אם המציאות התקשורתית והטכנולוגית שונה ומורכבת כיום לנוכח שפע באמצעי התקשורת – הלוויינים והאינטרנט מבטיחים כביכול זרימה חופשית של מידע – עדיין אפשר לבנות חומת מידע ולהיאטם מאחוריה במצבי קונפליקט וכיבוש. מחקר השוואתי של חומות מידע, ובייחוד במצבי כיבוש, עשוי לתרום להבנת סכסוכים ויישובם. באלג'יריה, בטיבט או בסכסוך הישראלי-פלסטיני, שבה ומתבקשת השאלה: עד כמה תרמה חומת המידע למאבק הלאומי האלים והאם התהליך ההיסטורי היה שונה לולא הוקמה?

הערות

- למאמרים נוספים בנושא זה ראו גיליון 2 של כתב העת **מנבר** בהוצאת מכון ון ליר, ירושלים, המוקדש לשפה הערבית בישראל: **בין קונפליקט לאומי למציאות**. כל הפרטים במאמר זה אוחדו בחודש מאי 2015. <http://bit.ly/1RWmqoL>
- ראו הערותיה הביקורתיות בנושא של שרת החינוך יולי תמיר (יהב, 2007).
- על המבצע קראו ב-"Operation Warm Winter"; http://www.aqsa.org.uk/Portals/0/Newspapers/NL_32.pdf
- הדברים הגיעו לידי כך שבשכם, למשל, כמו במקומות אחרים בגדה המערבית, יצאו תושבים נלהבים מבתיהם והרעו לטנקים הישראליים שנכנסו לעיר בחושכם שאלה הטנקים העיראקים שהגיעו לגדה. מסקנה מוטעית זו הסיקו בשכם משידורי הניצחון הערביים.

- Horne, A. (1977). *A Savage War of Peace*. New York: The Viking Press.
- Jacobson, D. & D. Bar-Tal (1995). "Structure of Security Beliefs among Israeli Students", *Political Psychology*, 16(3), pp. 567-590.
- Jenks, J. (2006). *British Propaganda and News Media in the Cold War*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Lee, A.W-M. (2009). "Tibet and the Media: Perspectives from Beijing", *Marquette Law Review*. 93(1), pp. 209-230.
- Lustick, I.S. (1993). *Unsettled States, Disputed Lands: Britain and Ireland, France and Algeria, Israel and the West Bank-Gaza*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kabha, M. & D. Caspi (2011). *The Arab In/outside: Media and Conflict in Israel*. London: Vallentine Mitchell.
- (forthcoming). "Competing Trends in the Arab Press in Israel: From Print to Internet". In D. Caspi and D. Rubinstein (eds.), *Reporting Middle East Conflicts: Challenges and Changes*. Leiden: Brill.
- Kraidy, M.M. (2002). "Arab Satellite Television between Regionalization and Globalization", *Global Media Journal*, 1(1), retrieved from: <http://lass.calumet.purdue.edu/cca/gmj/OldSiteBackup/SubmittedDocuments/archivedpapers/fall2002/kraidy.htm>
- Meital, Y. (2006). *Peace in Tatters: Israel, Palestine, and the Middle East*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Mendel, Y. (2014). *The Creation of Israeli Arabic: Political and Security Considerations in the Making of Arabic Language Studies in Israel*. London: Palgrave Macmillan.
- Miles, H. (2005). *Al-Jazeera: How Arab TV News Challenged the World*. London: Abacus.
- Mohammadi, A. (ed.) (1997). *International Communication and Globalization: A Critical Introduction*. London: Sage.
- Mowlana, H. (1997). *Global Information and World Communication: New Frontiers in International Relations*. London: Sage.
- Rubinstein, D. (1995). *The Mystery of Arafat*. South Royalton, VT: Steerforth Press.
- Schejter, A. (2009). *Muting Israeli Democracy: How Media and Cultural Policy Undermine Free Expression*. Urbana and Chicago, IL: University of Illinois Press.
- Schwoch, J. (2009). *Global TV: New Media and Cold War 1946-69*. Urbana-Champaign, IL: University of Illinois Press.
- Soen, D. (2010). "'Arabic - What for?' Jewish Students' Attitudes towards the Arabic Language and their Willingness to Learn It in Israel". *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, 3(2), pp. 183-209.
- Yaari, E. (1970). *Strike Terror: The Story of Fatah*. New York: Sabra Books.
- (עורכים), גלי צה"ל: מדברים מהשטח. (עמ' 96-97). תל-אביב: גלי צה"ל ומשכל.
- (2005). *סליחה, תקלה! דעיכתה של רשות השידור*. מבשרת ציון: צבעונים.
- (2014). "משנת השידור הישראלי בערבית", *מנבר*, 3, נדלה מן האתר <http://bit.ly/221cPXZ>
- ליס, י' (2014). "הצעת חוק: לבטל את מעמדה של הערבית כשפה רשמית בישראל", *הארץ*, 26.8.2014.
- מיטל, י' (2002). "המגדלור", *העין השביעית*, 41. <http://www.idi.org.il/hebrew/article.asp?id=4e6116171d1fb66961cca8177b44a34e>
- סלע, נ' ור' סופר (2008). "על הכוונת ההסברה הישראלית: אל ג'זירה". *ynet*, 2.3.2008. נדלה מן האתר: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3513634,00.html>
- סרוואן-שרייבר, ז' (2002). "סגן באלג'יריה, תרגום: א' דרומי. ירושלים: כתר. פנון, פ' (2006). *מקוללים עלי אדמות*, תרגום: א' רוזן. תל-אביב: בבל.
- קיס, נ' (1975). "השפעת מדיניות ציבורית על דעת הקהל: ישראל 1967-1974", *מדינה, מימשל ויחסים בינלאומיים*, 8, עמ' 36-61.
- רינג, ע' (2008). "נמצא אתנו מפקדנו... אה, פרשנינו", *הארץ*, מוסף, 7.3.2008, עמ' 10.
- שני, א' (2015). "אוהד חמו: הפכנו לאומה שונאת, גזענית ובורה. לא מכירים את האחר, והוא גם לא מעניין אותנו". *הארץ*, 26.3.2015.
- Abu-Rabia, S. (1998). "The Influence of the Israel-Arab Conflict on Israeli-Jewish Students Learning Arabic as a Third Language", *Language, Culture and Curriculum*, 11(2), pp. 154-164.
- Ayish M.I. (2002). "Political Communication on Arab World Television: Evolving Patterns", *Political Communication*, 19(2), pp. 137-154.
- Bar-Tal, D. & D. Jacobson (1998). "A Psychological Perspective on Security", *Applied Psychology*, 47(1), pp. 59-71.
- Bernard, P. (2001). "Le 17 octobre 1961: La réalité d'un massacre face à un mensonge d'Etat", *Le Monde*, 16.10.2001.
- Boyd, D.A. (1993). *Broadcasting in the Arab World*. Ames, IA: Iowa State University Press.
- Caspi, D. & D. Rubinstein (2013). "The Wallkeepers: Monitoring the Israel-Arab Conflict", in: D. Bar-Tal & I. Schnell (eds.), *The Impacts of Lasting Occupation: Lessons from Israeli Society* (pp. 299-325). Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, H. (2008). "Between a Rock and Hard Place: Palestinian Pro-Zionist Propagandists between Zionist Institutions and Arab Nationalists, 1930-1931", *Israel Affairs*, 14(1), pp. 49-69.
- Einaudi, J.L. (1998). "Octobre 1961: La Verite, enfin", *Le Monde*, 20.5.1998.
- Gaddis, J.L. (2006). *Cold War: A New History*. New York: Penguin Books.
- Harrison, M. (1964). "Government and Press in France during the Algerian War", *American Political Science Review*, 58(2), pp. 273-285.